

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BİR ARADA YAŞAMA KÜLTÜRÜNE BAĞLI OLARAK GELİŞEN MÜSLÜMAN VE GAYRİMÜSLİM KIYAFETLERİ

MUSLIM AND NON-MUSLIM CLOTHING THAT WAS DEVELOPED
DEPENDING ON THE CULTURE OF LIVING TOGETHER IN THE OTTOMAN
EMPIRE

Burcu BAŞARAN*

ÖZ: Yüzyıllarca genişleyerek bünyesine farklı dini ve etnik cemaatler alan Osmanlı hükümü; farklılıkları asimilasyona uğratmadan, farklılıkları kapsayıcı, benimseyici ve aynı zamanda bu farklılıklardan fayda sağlayıcı biçimde siyasi, ekonomik ve kültürel yaşamı düzenlemiştir. Üç kıtada birbirinden özel kültürleri bünyesinde barındıran Osmanlı İmparatorluğuna bakıldığında, başka başka milletlerin kendi öz kültürlerinden ve ince zevklerinden damıtılarak oluşturdukları kılık kıyafet estetiğini ve çeşitliliğini tanıyıp hayranlık duymamak mümkün değildir. Müslimlerin ve gayrimüslimlerin üzerlerinde taşıdığı kıyafet, takı ve aksesuarlar belli bir topluluğa olan aidiyetlerini ortaya koyarken; estetik bir görüntü sunan etnografik modayı da sanat tarihi içerisine yerleştirmektedir. Literatür taramalarına dayalı olarak yapılan bu araştırmada genel hatlarıyla Osmanlı dönemi Müslüman kadın, erkek ve gayrimüslim kadın, erkek giyimleri ile devletin Müslim ve gayrimüslimlere getirdiği düzenlemeler belirlenmeye çalışılmıştır. İmparatorluk hükmünde yer alan Müslüman ve gayrimüslim milletlerin kültür ve inanç düzlemlerinde gelişen zengin giyim kuşam biçimleri ve Osmanlı Devleti'nin Müslim ve gayrimüslimleri birbirinden ayırt etmek amacıyla kılık kıyafet biçimlerine getirdiği sosyal, dini ve ekonomik sebepli birtakım düzenlemeler ve kısıtlamalar genel hatlarıyla bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Elde edilen veriler sonucunda Müslüman ve gayrimüslim kıyafetlerinin ve aksesuarlarının birbirlerinden farklılık ve ayırt ediciliği sağlayan sembollerle kullanıldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı giyimi, Müslüman giyimi, gayrimüslim giyimi, zimmi giyimi, kıyafet.

ABSTRACT: The Ottoman ruling which expanded for centuries through including different religious and ethnic communities has organized political, economic and cultural life in an inclusive way that is embracing and at the same time benefiting from differences, without assimilation of differences. When we consider the Ottoman Empire, which has different cultures one more special than the other on three continents, it is impossible not to recognize and admire the dress aesthetics and diversity created by other nations through distilling from their own cultures and fine pleasures. While the clothes, jewelry and accessories worn by Muslims and non-muslims reveal their belonging to a certain community; it also places ethnographic fashion, which presents an aesthetic appearance, into art history. In this research, which is based on literature review, it has been tried to determine applied regulations by the Ottoman Empire for Muslims and non-muslims through clothing of Muslim women, men and non-muslim women, men in the Ottoman period. The rich clothing styles of the Muslim and non-muslim nations,

* Arş. Gör. Dr. – Selçuk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Moda Tasarımı Bölümü / Konya - sezerburcu81@hotmail.com (Orcid ID: 0000-0001-7149-2119)

which were under the rule of the empire, developed in the cultural and belief planes, and the social, religious and economic regulations and restrictions that the Ottoman Empire brought to the dress styles in order to distinguish Muslims and non-muslims from each other, are the subject of this study in general terms. As a result of the obtained data, it has been determined that Muslim and non-muslim clothes and accessories are used with symbols that provide difference and distinctiveness from each other.

Keywords: *Ottoman clothing, Muslim clothing, non-muslim clothing, dhimmi clothing, giyar (the symbol, sign separating the non-muslims from the Muslims).*

Giriş

13. yüzyılda kurulan Osmanlı Devleti askeri, siyasi ve ekonomik başarılarıyla gelişerek büyüdü. 16. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın yarısını, Ortadoğu ve Anadolu'nun tamamı ile Afrika'nın baştanbaşa kuzeyini kaplayan Osmanlı Devlet-i Aliyye'si, Romalılardan sonra üç kıtada devlet kurma şerefine ulaşan tek millet olmuştur. 600 sene tek hanedan ve tek sistem içinde üç kıtaya ferman çıkartmıştır (Bozdağ, 1990: 5). Kültürel, dini ve etnik açıdan muazzam bir çeşitlilik gösteren Osmanlı toplumu; bütün mezhepler ve çeşitli etnik gruptaki Müslümanlarla, Hıristiyanlığın çeşitli mezheplerinde bulunan Rumlar, Ermeniler, Romanlar, Slavlar, Yahudiler ve Levantenler gibi pek çok dilin konuşulduğu halk topluluklarından meydana gelmiştir (Özbilgen, 2003: 413). Bu kadar çeşitliliğin olduğu Osmanlı Devlet-i Aliyye'sinde yüzyıllarca buralarda yaşayan topluluklar ayaklanma ihtiyacı duymamış, devlet tüm tebaasına ayrıcalıklarını muhafaza edebilecekleri, kültür ve inançlarını rahatça yaşayabilecekleri bir sistem sunmuştur. Kültür ve inançlarını muhafaza ederek yaşayabildikleri bu sistem farklı etnik ve dini yapıdan gelen milletlerin bir arada birbirleriyle hoşgörü içerisinde yaşamalarına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti idaresi altındaki gayrimüslimlere dini, hukuki, sosyal ve ekonomik politikalarını temelde İslamiyet politikalarıyla kurgulamışsa da sınırların genişleyip gayrimüslim tebaanın artmasıyla birlikte mevcut politikalarının da ötesine geçerek, cemaat ve mezhep çatışmalarının en ileri olduğu dönemlerde gayrimüslim tebaanın ibadetlerini rahatça gerçekleştirebilmelerine uygun zemin yaratmıştır (Sofuoğlu ve Akvarup, 2012: 73). Farklı kültürleri bir şemsiye altında toplayan Osmanlı toplumunda her türlü sivil topluluk bulunmaktaydı. Sosyal dokuya yön vermek ya da bozmak istemeyen Osmanlı'nın temel endişesi, geleneksel düzenin korunması idi. Bu sivil toplum kurumları, değişimin değil toplumun aynen ve yeniden üretilmesinin araçlarıydı (Bağlı ve Özensel, 2005: 22, 23). Ekonomiden, eğitime, kültürden üretime ve tüketime dek sosyal ve ekonomik hayat tamamen fertlerin elinde idi. Sisteme bekçilik eden devlet, toplumun savaş ve barış gücünü elinde tutuyor, adaletin tesisi için tüm önlemleri alıyordu. Tam anlamıyla kendiliğine tabi olan Osmanlı medeniyeti, vakıf temeli üzerinde yükselmekteydi (Bozdağ, 1990: 16-18). Sosyal ve

ekonomik hayatın en önemli kurumlarından olan vakıflar, birlik ve beraberliğin sembolü olarak, geçmişten bugüne halkın ihtiyaçlarını gidermekte önemli bir rol üstlenmişlerdir. Sağlık, eğitim ve barınma gibi birçok alanda hizmet veren vakıf kültürü, Osmanlı Devleti refah devlet anlayışı içerisinde yükselmiştir (Kaya ve Koca, 2020: 148).

Ayrıca Osmanlıdaki adalet ve hürriyet kelimeleriyle özetlenebilecek devlet tefekkürü toprağa bağlı köleliği yok ediyor, emeklerinin karşılığını alan halk, Osmanlı devletine sınıksız bağlı kalıyordu (Bozdağ, 1990: 22). Osmanlı devleti hoşgörü ve adaleti tesis etmede temel olarak İslami kuralları ve İslam'ın getirdiği anlayışı benimsemiştir. İslam'a göre dinde zorlama yoktur. İslamiyet bireyin hem iç hem de dış dünyası ile ilgilendir. Yargı önünde Müslim ile gayrimüslim arasında hiçbir fark yoktur. Devlet eşitlik, dürüstlük, adalet ve tarafsızlıktan ayrılmamalıdır. İslam nazarında tüm ırklar ve diller aynıdır, hiç birisinin öbürüne üstünlüğü yoktur. Hiç kimse kendi ırkını övemeyeceği gibi başka bir ırkı da hor görme hakkına sahip değildir (Çiçek, 1998).

İslamiyet'in özünü oluşturan hoşgörü Kuran-ı Kerim'deki pek çok ayette dile getirilmektedir. Tüm insanlığa seslenen evrensel kıymetteki etkileyici ayetlerden birisi Ali İmran suresinde geçmektedir: "O kimseler ki, sevinçte/bollukta ve sıkıntıda/darlıkta (Allah yolunda) harcamalarda bulunurlar, öfkelerini yutarlar, insanları affederler. Allah iyilik edenleri sever" (Kuran-ı Kerim, Ali İmran, 3/134). İslam'ın hoşgörüsüne dayanan Osmanlı'da temel fikir insan sevgisi idi. İslamiyet'in dil, din, ırk, servet farkını reddeden görüşü ile Allah ve devlet önünde tüm insanların eşit oldukları düşüncesi Osmanlı devlet ve toplum karakterini belirleyen temel en fikirdi (Bozdağ, 1990: 18).

Osmanlılarda dini temele alan şer-i hukukun yanı sıra örf-i hukuk da var olmuştur. Şeriatın düzenlemediği alanlarda da padişahın fermanı geçerli bulunmaktaydı (Özensel, 2008: 66). Osmanlı Devleti toplumsal ve siyasal sistemde çok hukuklu bir model uyguladığı için etnik ve kültürel farklılıklar uzun süre sorunsuz şekilde bir arada yaşamışlardır (Özensel, 2014: 157). Dünyanın hiçbir yerinde yargı seçme hürriyeti yokken Osmanlı Devleti'nde yargı seçme hürriyeti bulunmaktaydı (Bozdağ, 1990: 6).

Osmanlı Devleti'nin hukuki, idari, siyasi ve toplumsal yapısı ırk üzerine değil "Millet Sistemi" denilen inanç temeline göre şekillenmişti (Özensel, 2014: 157). Kendi içerisinde birer otonom cemaat olan bu milletler kendi cemaatlerinin gerekliliklerini yerine getirebilme hakkına sahipti. Bu milletler için ortak kamu düzeninin yanında kendi özel hukukları da geçerliydi. Her birinin egemenlik sembolünü taşıyan ve temsil eden Osmanlı padişahı, tek bir etnisitenin temsilcisi olmadığı gibi, sadece Müslümanların temsilcisi de değildi (Aydın, 2011: 295). Osmanlıdaki Müslüman tebaaya "Millet-i İslam" geri kalanlara da "Millet-i Gayrimüslime" denilmekteydi. 16. yüzyıla gelindiğinde tahrir defterlerine göre halkın %60'ını Müslümanlar oluştururken, %40'ını gayrimüslimler oluşturmaktaydı (Özbilgen, 2003:

414). Neredeyse yarı yarıya yakın bir oranda bulunan Müslim ve gayrimüslimlerin dağılımı Osmanlı İmparatorluğunu çok kültürlü ve farklı dini yapıdaki unsurların bir arada yaşadığının en önemli göstergelerinden birisidir.

Devlet cemaatler içerisindeki medeni hukuka karışmaz, her cemaat kendi dini ve hukuki kuralları gereği yaşardı. Din ve mezhep aidiyetine göre gruplanan gayrimüslimler farklı farklı milletler olarak tanımlanmış siyasal, yönetsel ve sosyal organizasyonları bu temelde geliştirilmiştir (Sofuoğlu ve Akvarup, 2012: 74). Kültürel çoğulculuk konusunda tarihteki en başarılı örneklerden birisi olan Osmanlı, farklılıkları baskı altına almadan onlara yaşama imkanı veren, insancıl, grup farklılıklarına karşı hoşgörülü ve istikrarlı bir devlet sistemi geliştirmiştir (Özensel, 2013: 14). Osmanlı Devleti farklılıkları ortadan kaldırmak yerine cemaatler arası sınırları çizerek farklılıkları idare etmeyi tercih ediyordu. Osmanlıya göre farklılıkları gözden ırak tutmak yerine göz önünde tutmak daha ideal bir yol olmuştur (Bozkurt, 2014: 3, 4). Cemaatler arası farklılıkları sabit tutmaya çalışan Osmanlı, 19. yüzyıl reform hareketlerine dek imparatorluk sınırları içindeki gayrimüslim toplulukların statülerini “Zimmi Hukuk” çerçevesinde belirlemiştir (Özensel, 2008: 69). İslam ülkelerinde gayrimüslim tebaa için kullanılan zimmi, zimmet kelimesinden türemiştir ve “kendisine güvence verilen, koruma altına alınan kişi” anlamına gelmektedir (Fayda, 2014: 428). İslami egemenlik ve ümmet anlayışını benimseyen Osmanlı İmparatorluğu, kendi topraklarında yaşayıp, tek tanrılı dinlere inanan gayrimüslimleri İslam anlayışındaki zimmet kavramı ile hukuken tanımıştır. Ehli kitap topluluklar Müslümanlarla birlikte yaşama konusunda herhangi bir yasakla muhatap değillerdi. Zimmet sözleşmesine göre cihat yapmadan önce sözleşmenin bir tarafı olan gayrimüslimler İslam egemenliğini kabul ederken diğer taraf olan İslam devleti ise onlara dinlerini değiştirmeden can ve mal güvenliklerini teminat altına alarak devlet koruması altında yaşayabilmelerini sağlamaktaydı. Zimmiler askerlik yapmaz, buna karşılık cizye denilen bir vergi öderlerdi (Polat, 2011: 134). Bunun yanında gayrimüslimlerin ödemeleri gereken bir gelir vergisi olan haraç bulunmaktaydı. Yabancı seyyah Gerlach’ın tespitine göre Hıristiyan ülkelerde ödemeler hiç bitmezken, Osmanlı Devleti’nde yaşayan gayrimüslimler her yıl üzerlerine düşen haracı ödedikten sonra kendilerini özgür hissetmekteydiler (Çetin, 2011: 106). Zimmiler çoğu İslam imparatorluğunda ikinci sınıf vatandaş olsalar da devlet tarafından korunuyor ve belirli kısıtlamalara uymak kaydıyla inançlarını özgürce yaşama hakkını garanti altına alıyorlardı (Gould, 2021: 4). Kurallarına sıkı sıkıya bağlı olan Osmanlı Devleti, gayrimüslimleri toplum ve devlet kurallarına uygun şekilde yaşadıkları takdirde hür bırakmaktaydı. Üzerine düşen vazifeyi yerine getiren her gayrimüslim toplumda Müslümanlarla birlikte huzur içerisinde yaşamaktaydı.

Kendi inançlarını yaşamada özgür olan zimmiler Müslüman halk ile eşit statüde değillerdi. Giyimleri, evleri ve ibadet yerleri gibi İslam

anlayışından farklılaşan yaşam tarzlarında devletin belirlediği bazı kurallara tabi olmaları gerekiyordu (Polat, 2011: 134). 18. yüzyıla ait kayıtlarda Ebussuud Efendi'nin bir fetvasında zimmilerin Müslümanlarla birlikte yaşarken yüksek ve gösterişli ev yapmamaları, kıymetli elbiseler ve yakası kürklü kaftanlar giymemeleri, ince tülbent, kürk ve sarık sarmamaları gerektiğini bildiren yasaklar yayınlanmıştır (Kenanoğlu, 2014: 439). Kendi cemaatleri kapsamında dini, hukuki ve kültürel ayrıcalıklara sahip olan zimmiler; Müslümanlarla birlikte oldukları günlük hayatta özellikle giyim kuşam konusunda çoğu renk, biçim ve kalite gibi fiziksel anlamda yapılması zor olmayacak kadar basit, ancak kişiliklerin zedelenmesi açısından pek de hoş sayılmayacak belirli bazı kısıtlamalara ve kurallara uymak durumunda kalmışlardır (Özbilgen, 2003: 420). Örneğin sokağa çıkan Müslüman kadınlar kırmızı, mavi ve yeşil gibi renkleri feracelerinde kullanırken; gayrimüslim kadınlar daha açık tonları tercih etmiştir (Apak, Gündüz, Eray, 1997: 101). İnsana dair en görünür unsurları oluşturan kılık kıyafet biçimlerindeki düzenlemeler toplumsal katmanlar arasındaki farklılığa dikkat çekebilmek için en eski toplumlardan bu yana uygulanagelmiş; farklılığı görünür kılabilmek düşüncesi kutsal kitaplardaki dinsel metinlere de yansımıştır (Turan, 2005: 241). Osmanlı toplumunda yaşayan farklı cemaatlere mensup kişilerin farklı kılık kıyafetleri onlara toplum içerisinde görünürlük kazandırmıştır (Araz, 2008: 58).

Her dönemde İslam ve Türk dünyasında devlet tarafından üzerinde durulan kıyafet, dini değerler ve gelenekler açısından irdelenmiş, giyilebilir/giyilemez, tavsiye edilir/tavsiye edilmez, caiz/caiz değil şeklinde tasnif edilerek sosyal bir boyut kazandırılmıştır (İpşirli, 2014: 510). Osmanlı Devleti'nde kıyafetler belirli politik, ekonomik, dini ve sosyal anlamlar içeren ve belirli kurallara bağlı olan önemli bir unsurdur (Argıt, 2015: 230). Osmanlı, geleneksel toplum yapısını muhafaza edebilmek ve Müslimlerle gayrimüslimleri günlük hayatta birbirlerinden ayırt ederek birbirlerine benzememelerini sağlamak için yapılan pek çok düzenleme bu boyut içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bireye bakıldığında ilk dikkat çekecek unsurlar olan kılık kıyafet ve aksesuar biçimleri bu nedenle kimlik belirleyici ve konum belirleyici sosyal alan olarak ilk tercih edilen ve kullanılan unsurlar olmuştur.

Osmanlıdaki kılık kıyafet yasakları temelini erken İslam dönemlerinden almaktadır. Fermanlarla düzenlenen kurallar bütününde kimin ne tür kıyafeti nasıl giyeceği belirlenirken, hatta mevsimlere göre neler giyileceği konusunda da kararlar alınmış, imparatorluğun son dönemlerine kadar da bu şekilde devam etmiştir (Argıt, 2015: 236). Buradaki kurallar bütününde gayrimüslimlerin konu edildiği kılık kıyafet ve diğer yasaklar genellikle şu şekildedir: Müslüman şehirlerinde kilise inşa edemeyecek gayrimüslimler, yıkık kiliseleri de tamir edemeyeceklerdi; dini ritüeller toplum içinde açıkça gerçekleştirilmeyip, haç ve dini kitaplar açıkça sergilenmeyecekti; Müslüman kıyafetler taklit edilmeyip, bele "zünnar" denilen kuşak takılacak, ata binerken eyer kullanılmayıp, herhangi bir silah

taşınmayacaktı, içki satılmayacak, mezarlar Müslümanlarınkinden ayrı olacaktı (Bozkurt, 2014: 9). “Zünnar” orta çağ İslam toplumlarında kendilerini Müslümanlardan ayırmak için Hıristiyanların, Zerdüşterin ve Yahudilerin takmaları gereken sarı renkte farklı bir kemerdir (Gould, 2021: 5). Grekçe “zone” kelimesinden gelen ve Süryanice olan “zünnar”, ilk defa keşişlerce kutsal ip olarak kabul edilerek kullanılmıştır. Hz. Ömer döneminden itibaren gayrimüslimlerin kullanmaları gereken bir kemer olarak bilinen zünnar, darüislamda yaşayan gayrimüslimlerin dini alamet olarak kullanmakla yükümlü oldukları parmak kalınlığında bulunan bir kuşağı veya kemeri ifade etmektedir (Yavuz, 2014: 572, 573).

Zimmilere uygulanan farklılığın en gözle görünür ve dikkat çekici boyutu kılık kıyafet konusunda belirginleşmekteydi. Farklılığı ortaya koymada kullanılan kıyafetin adı “giyar” idi (Özensel, 2008: 70). Ayrılma ve muhalefet etme anlamlarına gelen giyar, kafirleri Müslümanlardan ayıran alamet anlamına gelmektedir. Hz. Ömer döneminden itibaren gayrimüslimler ilk bakışta Müslüman halktan ayırt edilebilmeleri için farklı bir kıyafet taşımaya mecbur tutulmuşlardır (Kılavuz, 2014: 59). Anadolu Selçuklu döneminde de Hıristiyan ve Yahudiler giysilerine yaptıkları birtakım ilavelerle tanınmaktaydılar. İbn Battuta Yahudilerin başlarına sarı mendil, Hıristiyanların başlarına mavi mendil takmalarıyla ya da Yahudilerin omuzlarına taktıkları kırmızı kumaş parçasıyla tanındıklarını yazmaktadır (İpşiroğlu, 2021: 511). Osmanlı devletine kadar süregelen bu uygulama başlangıçta giyilen elbisenin omzuna dikilen farklı renkteki bir kumaş parçası veya kurdele iken giyarın kapsamı zamanla genişlemiştir. Gayrimüslimlerin kullandıkları zünnar, sarık, şapka, kemer, şal gibi kıyafetler ve bazı adetler de giyarın kapsamı içerisine girmiştir (Kılavuz, 2014: 59).

Gayrimüslimlere getirilen “Evamir-i Hükümet” denilen bu yasaklar onları kılık kıyafet ve cemiyet hayatı yönünden kısıtlarken; bu sınırlamalar kendi döneminin dünya görüşüne aykırı düşmemekte Müslim ve gayrimüslim tebaanın arasındaki toplumsal statüleri belirlemektedir (Özbilgen, 2003: 423). Gayrimüslimlere zaman zaman uygulanan, zaman zaman tam anlamıyla uygulanamayan bu nedenle de sürekli yenilenmek ve yinelenmek durumunda kalınan yasaklamalar ve düzenlemeler en görünür şekliyle II. Mehmed döneminde başlamış (Argıt, 2015: 243) Tanzimat Dönemine ve sonrasına dek farklı uygulamalarla devam etmiştir. Gayrimüslimlere uygulanan bu kılık kıyafet kurallarının da sıklıkla ihlal edildiğini tarihi kayıtlara yansıyan bazı olaylardan anlamaktayız (Araz, 2008: 72). Bu uygulamaların sebebi gayrimüslimlerin kendilerini Müslümanlardan daha aşağı hissedip, daha güçlü ve iyi statüde olan Müslümanlara özenerek Müslümanlığı seçmeleri yönünde bir toplumsal baskı olabilir. İbn Haldun’un yenilen milletlerin yenileri taklit etme potansiyeline sahip oldukları görüşü akla geldiğinde, buradaki mevcut İslami düşünce yapısındaki eğilimi görüp anlayabiliriz. Ayrıca bazı kayıtlardan anlaşıldığına göre de gayrimüslimlerin Müslüman kıyafetleri ile

kendilerini kamufle ettiklerinde bazı avantajlardan yararlanmak amacıyla bunu yaptıklarını, en azından kendi cemaatlerine uygun giyimlerin doğurabileceği olumsuzluklardan kaçındıklarını söyleyebiliriz (Araz, 2008: 162).

Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında tüm bu kılık kıyafet düzenleyici kurallar bütününden geçici olarak Osmanlı'ya gelen yabancı diplomat, tüccar ve din adamları muaf tutulmakta, hatta zaman zaman Müslüman kıyafeti giymelerine dahi izin verilmekteydi (İpşirli, 2014: 512). Osmanlı'nın gücünden etkilenen yabancı seyyahların, diplomatların ve tüccarların bu giysileri giyerek tablolarını yaptırdıkları bilinmektedir. Özellikle ticari ve diplomatik ilişkilerin yoğunlaştığı dönemde kültürel ilişkiler de artmış, yabancı elçiler Türk modasının yayılarak uygulanmasına vesile olmuşlardır. Özellikle 17. Yüzyılın sonu 18 yüzyılın başlarında "Turquerie" modası denilen bir moda akımı Avrupa'da yaygınlaşmış, Avrupa soyluları Türk kıyafetleri içerisinde resmedilmiştir (Argıt, 2015: 238).

1. Osmanlı Toplumunda Müslüman Erkek Giyimi

Osmanlı devletinin başlangıç dönemlerinde kadın ve erkek giyimi Selçuklu dönemindeki gibi sade ve birbirine benzer özellikler taşımakta idi. Devlet büyüyüp zenginleştikçe sadelik terk edilmiş, kadın ve erkek giysileri gitgide birbirinden uzaklaşarak, günden güne zenginleşmiştir (Abalı, 2009: 198).

Osmanlı toplumunda kıyafet, Avrupalılaştırmanın başladığı yıllara dek pek de kişisel zevkin egemenliğinde değildi. Tam anlamıyla üniforma gibi değiştirilemez olmasa da kıyafetin kumaşının rengi, cinsi, niteliği, biçimi ve kullanılan aksesuarlar toplumsal hiyerarşinin sağlanmasında esas unsurlardan idi (Özbilgen, 2003: 424). Giyilen kıyafetin şekli, rengi, kuşağı, başlığı giyen kişinin rütbesini ve makamını göstermekte, giyenin ait olduğu toplum düzeyini yansıtmaktaydı (Abalı, 2009: 195). Halk tabakası gövdeye gömlek, mintan ve zıbın; belden aşağısına don ve şalvar giyerdi. Bunun üzerine ölü yırtmaçlı kollu entari giyilerek bele kuşak sarılırdı. Daha üstüne de rical ve zenginler kürklü ve işlemeli kaftan giyerlerken; orta sınıf cübbe ve hırka giymekte idi. Maddi imkanı olmayanlar kollu ve yakasız kısa cepken ile yelek ve belden aşağısına darca baldırlı potur giymekteydiler. Yüksek mertebelikler ayakkabı olarak çedik pabuç, mest, çizme giyerken aşağı mertebelikler yemeni, köylüler ise çarık giymiştir (Barbarosoğlu, 2009: 101).

Geleneksel Osmanlı giyiminin ana maddesini özenle dokunan kumaşlar oluşturmaktaydı. Yine kişilerin rütbesine, mertebesine ve mali durumuna göre giysilerinde kullanılan kumaşlar da değişmekteydi. Bu kumaşlar kullanım amaçlarına ve dokundukları çevreye göre ev dokumaları, ticari dokumalar, saray dokumaları ve taklit dokumalar olarak sınıflandırılmaktaydı. Kaftan yapımında ipekli kemha, üst düzey mertebelik kişiler için kaftan dikilen yine ipekli seraser, gümüş ve altın sırma tellerle dokunan diba, ince ipekten dokunan parlak ve göz alıcı atlas

ve kutnu, havlı dokuma çeşitleri olan kadife ve çatma, tafta, canfes, bürümcük, hatai, serenk ve sof gibi özel dokuma kumaşlarla, basit pamuklu, ketenli dokumalar, kürk ve deri de kullanılmaktaydı (Ertürk, 2018: 42-48).

Osmanlı toplumunda özellikle başlıklar giyim kuşamı tamamlamaktan öte kişinin sosyal statüsünü ve rütbesini göstermesi açısından büyük önem taşımaktaydı. Osmanlı erkeklerinde en çok kullanılan başlık türü özellikle kavuk ve sarık olmuştur. Beyaz sarık sarılarak giyilen kavuk sadece Müslümanlara has bir ayrıcalıktı (Argıt, 2015: 232). Kavuğun biçimi rengi, varsa üzerindeki sarığın rengi, kumaşın sarılış biçimi giyenin toplumsal statüsünü belirlemekteydi. İlmiye tariki örfi kavuk, yüksek memurlar horasani, kalemiye tariki şakirdanı katibi ve şeyhler taç denilen kavuklar giymekteydi. Padişah vezirler ve diğer önemli devlet görevlileri beyaz tülbent sarık sarar, tarikat mensupları ise farklı renkler kullanırdı. Seyfiye tariki ve reaya tülbent, şal ve abani sarık sarardı. Kişinin mesleğini, memuriyetini, mevkisini ve tarikatını belirleyen sarık biçimleri profesyonel sarıkçılar tarafından sarılırdı (Özbilgen, 2003: 425). II. Mahmut'a kadar devam eden bu gelenek, II. Mahmut'un askerler ve memurlar için fesi zorunlu tutmasıyla terk edilmeye başlanmıştır. Çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nda fes, her türlü toplumsal farklılığı örten ve gölgeleyen Osmanlılık düşüncesinin sembolü haline gelmiştir (Turan, 2005: 262).

Modern öncesi toplumlarda kişinin toplum içindeki statüsünü belirleyen en önemli unsur meslektir. Her meslek erbabının mesleğine özel giyim şekli bulunur. Osmanlıda da buna göre belirginleşen giyim tarzı kullanılmıştır. Toplumda dinden kaynaklı bir hiyerarşik yapı Tanzimat'a dek sürmüştür. Ne kadar fakir olursa olsun bir Müslüman gayrimüslimden daha üstündür. Ancak Tanzimat'la tüm vatandaşlar eşit sayıldıkları için bu üstünlük ortadan kalkmıştır (Barbarosoğlu, 2014: 21). Tanzimat'la birlikte Batı'nın etkisine girmeye başlayan kılık kıyafet biçimlerinde erkeklerde redingotun alaturkası olan, dik yaka ve sıra düğmeli, uzunca etekli ve önü kapalı olan bir ceket çeşidi, alaturka setre, giyilmeye başlanmıştır. Setrelerle birlikte ilikli sakolar, altta ise Fransız biçimli pantolon, ayağa potin, sustalı galoş kundura, glase iskarpin veya uzun yandan bağlamalı düğmeli potinler gibi alafranga ayakkabılar giyilmeye başlanmıştır. Setre yerini redingot ve kolalı gömleğe bırakırken, zamanla redingotlar da yerini istanbulinlere bırakmıştır. Özellikle Meşrutiyet'le birlikte Avrupa tarzı ceket ve pantolon yaygınlaşmaya başlamıştır (Özer, 2009: 375, 376). II. Mahmut döneminde kullanılan fese "mahmudi fes", Abdülmecid döneminde kullanılan fese "mecidi fes" ve Abdülaziz döneminde kullanılan fese de "aziziye fes" denilmiştir (Argıt, 2015: 259).

2. Osmanlı Toplumunda Müslüman Kadın Giyimi

Türk tarihinde kadın giyiminde esas değişiklikler İslamiyet'in kabulünden sonra gerçekleşmiştir, özellikle 11. yüzyıldan sonra ve Osmanlı döneminde kadınlar daha çok İslami ölçütlere dikkat ederek giyinmeye başlamışlardır (Barbarosoğlu, 2009: 98). Şikari Osmanlılarda bir dönem

başkent olan Bursa'ya Türkmen boylarının göç etmesinin ardından Bursa'daki Osmanlı kadınlarının yüzlerini peçe ile örtmeye başladıklarını yazmaktadır. Böylece peçe Osmanlı kadınının hayatına girmiş ve tanınmış ailelerin üyeleri olan kadınlar peçe kullanmaya başlamışlardır. 15. yüzyılda İstanbul fethedilmiştir. Gayrimüslimlerle bir arada yaşamak durumunda kalan Osmanlı, özellikle Müslüman hanımların giyiminin Hıristiyan kadınların giyimine benzememesi hususunda itinalı davranmıştır (Aktaş, 1989: 54).

16. yüzyıla gelindiğinde dönemin Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in Memlük halifesinden Halifelik unvanını almasıyla birlikte kadınların örtünmesi konusuna daha ehemmiyet gösterilmeye başlanmıştır. 16. yüzyıl sonrasında zenginleşme ve Avrupa ile kurulan ilişkiler, Batı'dan gelen özel yünlü, ipekli doğal ve ince dokumalar, danteller ve parfümler gibi o güne dek pek yaygın olmayan lüks eşyalar, Rusya'dan gelen kürkler ve Doğu'dan gelen Hint kumaşları İstanbul'da alışveriş anlayışına girmiş ve kadınlar tarafından rağbet görmüştür. Pazarda gerçekleşen bu çeşitlilikle kadınlar giyimde birbiriyle yarışır hale gelmişlerdir. Öyle ki bu durum oldukça dikkat çekici bir vaziyete gelmiş, padişahın da dikkatini çekmesiyle birlikte ferman ve hükümlerle kadınlara belli başlı sokağa çıkma yasakları ve giyim kuşam yasakları da gelmeye başlamıştır (Aktaş, 1989: 55, 56). Özellikle 16. yüzyıldan Tanzimat'a kadarki dönemde belirlenen yasaklarda kadın kıyafetleri üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulmuş, feracelerin nakışları, yakaları, yaşmakların biçimleri ve kumaş kalınlıkları sürekli devlet tarafından düzenlenmeye çalışılmıştır (Apak, Gündüz, Eray, 1997: 107).

Saraylı kadınların giyimleri görkemli ve göz alıcıdır. Giysiler seraser, kemha, kadife ve tafta gibi değerli kumaşlardan yapılmaktaydı. Üst üste giyilen giysilerin en altına bürümcük kumaştan yapılmış göynekler giyilmiştir. Yanlarından ve ön açıklıktan üçgen peşlerle genişleyerek açılan iç entarilerin üzerine mevsimine göre kışın sansar, sincap, samur kürküyle astarlanan kaftanlar; seraser, kemha, diba, çatma gibi ağır ipekli kumaşlardan dikilmiştir. Statülerini belirleyen başlıklar, pabuçlar, terlikler, örtüler, cevheri kemerler, mücevherler ve işlemeli keseler gibi aksesuarlarla giysiler süslenerek tamamlanmıştır (Ertürk, 2018: 88).

Klasik dönem Osmanlı kadın giyimini ev içinde rahatlık için şalvar ve göynek oluşturmaktaydı. Toplumun hangi tabakasında olursa olsun kadınlar giydikleri bu kıyafetlerin üzerine misafir kabul ederken ya da ziyaret esnasında üç etekli sırmalı elbiselerini giymekteydiler. Mensup oldukları sınıfa göre kıyafetin modelinde farklılık bulunmamaktaydı ve işlevleri aynı giysilerdi. Ancak bu giysiler kumaş, biçim, süsleme özellikleri ve ziynet eşyaları itibarıyla diğerlerine göre farklılıklar meydana getirmekteydi. Kürk ve ziynet eşyası kullanımı Osmanlı kadınları arasında bir nevi statü ve prestij göstergesiydi. Sokakta ise sosyal sınıfı ne olursa olsun geniş kesimli ferace denilen özel bir giysiyi diğer giysilerinin de üzerine giyerek ev dışına çıkılmaktaydı (Taşçıoğlu, 1958: 15-19). İpekli kumaşlardan astarlı ve

pervazlı feraceleri sadece Müslüman kadınlar giyebilirken; gayrimüslimlerin feracelerinin astar ve pervazlarında boğası denilen kalın pamuklu bir bez kullanılacağı belirtilmiştir (Tezcan, 1999: 58). Yazın ipekli veya yünlü bir kumaştan imal edilen ferace, kışın genellikle çuhadan yapılmaktaydı (Taşçıoğlu, 1958: 19). Feracelerin ve çarşafaların altında yine toplumsal statünün bir göstergesi olan ayak giyimi olarak içerde içedik de denilen mest pabuçlar, dışarı da ise sadece Müslüman kadınların giydiği üzeri işleme ve baskılarla bezeli sarı meşin ya da ayakkabıların en makbulü olan kırmızı sahtiyandan yapılan çizmeler giyilmekteydi (Tezcan, 1999: 62).

Kadınlar baş süslemelerine ilk çağlardan bu yana önem vermişlerdir. Giyim bilgisinin ana konularından olan baş giyimi, (Apak, Gündüz, Eray, 1997: 132) bebeklikten başlayarak, ölene dek süren gelenek ve göreneklere göre, bölgeden bölgeye, topluluktan topluluğa değişen özellikler göstermektedir. Kadınların sosyo-ekonomik durumuna, medeni durumuna, yaşına (Aktaran: Abalı, 2009: 183) vb. sosyal özelliklerine göre değişen baş giyimleri kıyafeti tamamlayarak kadının sosyal konumunu belirleyen en önemli giyim öğesi olmuştur. Osmanlı'da iki çeşit baş giyimi bulunmaktadır. Fes, rakçın, tas, taç, tuzak, hotoz ve tepelik gibi hazır başlıklarla doğrudan doğruya başın üzerine yapılan başlık türleri bulunmaktadır. Keyfi şekilde kullanılmayan ve yapılamayan başlıklar tamamen kural örf ve adetlere göre düzenlenmektedir (Apak, Gündüz, Eray, 1997: 132)

Modern öncesi toplumlarda kılık kıyafet, sosyal rol ve statüye göre belirlenmekteydi. Bu geleneksel giyimlerin en önemli özelliği coğrafi şartlara uygunluğu ve kullanımdaki pratiklidir. Osmanlı'daki kadın giyimleri tasnife tabi tutulduğunda iklim ve coğrafyanın kadın kıyafetlerini belirlediği görülmektedir. Geleneksel kıyafetler asırlar boyu değişiklik göstermemektedir (Barbarosoğlu, 2009: 99). Uzun süre değişiklik göstermeyen bu giyimler, estetik zevkin olgunlaşarak, işleme ve aksesuarların niteliğinin, güzelliğinin ve kalitesinin artmasına neden olmaktadır.

Osmanlı'nın hüküm sürdüğü değişik vilayetlerin giyim kuşamına bakıldığında, farklı kültürlerin, çok etnik ve çok dinli yapının, kılık kıyafete yansımalarının muazzamlığı görülmektedir. Balkanlar'dan Anadolu'ya, Afrika'ya ve Orta Doğu'ya uzanan kültür çeşitliğinin, toplumların ince zevkinin ve estetik anlayışının yansıdığı renk renk, farklı biçimlerde kıyafetlerin ve baş süslemeleriyle, aksesuarların görkemli çeşitliliği ve estetik güzelliği karşısında hayranlık duymamak imkansızdır. Osmanlı'da kadın giysileri takılarıyla birlikte bir topluluğa aidiyeti ortaya koymak adına, etnografyayla ilgili bir modanın sanat dünyasına yerleştiği bir dönemde de eşine az rastlanan bir olgudur. Aslında giyim kuşam kendini ve farklılığını var etmede en dikkat çekici unsurdur. Osmanlı'da tüm milletler sanki kendilerini komşularından ayırıyormuşçasına farklı ve ayırt edici giyinmişlerdir (Peltre, 2015). Hepsinin kendi öz benliklerinden getirdikleri

kültürel miras, kılık kıyafet, aksesuar ve süslenme özelliklerinde farklılık, çeşitlilik, estetik ve çok boyutluluk oluşturmuştur.

17. yüzyıldan itibaren gerileme dönemine giren Osmanlı İmparatorluğu dönemin sıkıntılarında kurtulabilmek için Avrupa'yı örnek almaya başlamıştır. Askeri ve teknik alanda başlayan süreç, siyasi, ekonomik ve kültürel alanda da devam etmiştir. Özellikle kent giyimi değişikliğe uğramış, feraceler şekil değiştirirken Sevin'in tarif ettiği ince şeffaf beyaz tülbentten oluşan yaşmak, peçe yerine Osmanlı kadınının hayatına girmiştir (Sevin, 1990: 96). Müslüman kadınların yüzlerini örttükleri yaşmak zamanla şeffaflaşmış ve bir süs unsuru haline gelmeye başlamıştır. Pardoe, padişahında bulunduğu Sultanahmet Camii'ndeki bayramlaşma törenini anlatırken kadınların yüzlerini örttükleri yaşmakların beyaz, çok ince bir tülbentten yapıldığını, yaşmakların altında bulunan hotozların işleme ve pırlantalarının görüldüğünü, hatta kadınların yüz hatlarının seçilerek dudak renklerinin dahi belli olduğunu anlatmaktadır (Aktaran: Argıt, 2015: 252). Müslüman kadın dışarıya çıkarken ferace ile kapanmış, yaşmak ile başını örtmüştür. İki ucu geri katlanan yaşmak denilen bu pamuklu tülbendi iki bez parçası oluşturmaktadır. Bir ucu gözlerin altına yüzü kapatacak şekilde gelirken, diğeri örttüğü saçların üzerinden sarkacak biçimde alnın üzerine yerleştirilip iki parça birbirine arkadan düğümlemiştir (Peltre, 2015: 95). Feracelerin ardından Sultan Abdülhamit döneminde Osmanlı kadınının hayatına giren çarşaf, Art Nouveau sanat devrinin etkisiyle Avrupa usulüne göre tadil edilerek dış giyim olarak kullanılmıştır (Sevin, 1990: 131).

Müslüman kadınların gayrimüslim kadınlara benzememesi hususunda gayret gösterilmiş, Müslüman kadınların kılık kıyafetini belirleyici olarak da pek çok kural ve ferman yayınlanmıştır. Bu fermanların birinde Müslüman kadınların gayrimüslimlere ait olan "nevzuhur" isimli başlıkları kullandıkları; bu yeni tarz kıyafetlerin ve başlıkların israfa neden olduğu, tesettüre uymadığı ve gayrimüslimlere benzediği için yasaklandığı ifade edilir (Argıt, 2015: 250). Tanzimat, ıslahat ve meşrutiyet dönemleriyle daha da belirginleşen Batılılaşma ile birlikte değişen kılık kıyafet biçimleri padişahlar tarafından hoş görülmemiş, Müslüman kadınların Müslüman olmayan unsurlara benzememesi için kılık kıyafet ve sosyal yaşamı ilgilendiren fermanlar ve yasaklar birbiri arkasına yayınlanmaya başlamıştır.

Osmanlı'nın son dönemlerine gelindiğinde yaşanan savaşlar nedeniyle süsten öte ihtiyaca yönelik giyinilmesi gerekmiştir. Bununla birlikte Osmanlı kadınının giyim ve süslenme anlayışı da değişmiş; sokak giyiminde çarşaf yerine manto ve pelerin kullanılmaya başlanmıştır (Sevin, 1990: 144). Savaş ortamında yaşanan toplumsal buhran havası giyim kuşamda sadeleşmeye neden olurken, maddi olarak da zor yıllar geçiren Osmanlı kadını daha ekonomik model, kumaş ve süsleme özelliklerine yönelmiştir. Pelerinin de zamanla terk edilmesiyle Osmanlı'nın son dönemlerinde kadın dış giyimi manto ve başörtüsüne dönüşmüştür (Taşçıoğlu, 1958: 53).

3. Osmanlı Toplumunda Gayrimüslim Kadın ve Erkek Giyimi

Osmanlı toplumunda millet olarak tabir edilen, dine dayalı farklı toplulukları ortaya koyması bakımından kılık kıyafet ayrı bir öneme sahip olmuştur. Gayrimüslimleri Müslümanlardan ayırmak için farklı kıyafet biçimleri, kumaş ve aksesuar renkleri kullanılmıştır. İslamiyet'i özendirmek için Müslüman olan kişiye Müslüman kıyafetleri alabilmesi için ödül olarak "Kisve Bahası" denilen bir para verilmiştir. Üç kıtada dini ve kültürel olarak birbirinden çok farklı toplulukları egemenliği altına alan Osmanlı devleti, farklılıkları yüzyıllarca başarılı bir şekilde, bir arada yaşatırken milletlerin farklılıklarının ortaya konulmasına, tanımlanmasına ve sınırlarının belirlenmesine özellikle dikkat etmiştir. Gayrimüslim tebaanın başlarına taktığı şapkalardan, giydikleri elbisenin rengine ve kumaşının kalitesine, ayaklarına giydiği ayakkabılarına dek fermanlarla düzenlemeler getirmiştir (Yağcı, 2011: 151-154).

Klasik dönem Osmanlı yönetim anlayışında farklılıkları asimile etmek yerine, farklılıkların korunması söz konusu olmuştur. Zimmi statüsündeki gayrimüslimlerin toplumdaki yerlerini belirlemek, cemaatleri içerisindeki konumlarını belirgin hale getirmek amacıyla kılık kıyafet, mesken ve davranışlarının düzenlenmesiyle gayrimüslimlerin Müslümanlara benzememesi hedeflenmiştir. Salt şeriatın gerekliliği için uygulanmayan bu düzenlemeler daha çok yönetimde ihtiyaç duyulan bir vazife görevi yapmıştır (Bozkurt, 2014: 21-26).

Tüm bu düzenlemelerin hukuki temeli Hz. Muhammed (SAV)'in Müslümanların kılık kıyafet olarak diğer toplumlara benzememesi isteğine dayanmaktadır. Kıyafet düzenlemelerindeki asıl amaç, Müslim ve gayrimüslimlerin toplum içinde kolaylıkla ayırt edilmesinin yanında Müslümanların üstün konumlarını da muhafaza etmektir (Aktaran: Çetin, 2011: 107).

Gayrimüslimlere getirilen kılık kıyafet ve aksesuar düzenlemelerinin öncelikle renk kullanımı hususunda, ardından dikilen kıyafetin kumaşının kalitesi ve cinsi hususunda, ardından da kıyafetin veya aksesuarın biçimi ve niteliği hususunda olduğu dikkat çekicidir. Dönem dönem değişen fermanlarla yasaklar da değişmiştir. 16. yüzyılda İstanbul kadısına gönderilen fermanda gayrimüslim kadınların ferace ve fistan giymeleri yasaklanırken, şalvarların ise sadece açık mavi olması belirlenmiştir. Ermenilerin Yahudiler gibi başlarına alaca kuşak sarmaları, siyah koyu gri renklerde Bursa kutnusu entari giymeleri, meşin içedik, şirvani başmak ve ayaklarına da terlik giymeleri buyrulmuştu (Ertürk, 2018: 105).

Gayrimüslimler Müslüman tebaayla benzer şekilde giyinmelerine rağmen başlıklarında ve giyimlerinde bazı renkleri kullanmaya cesaret edemezlerdi. Özellikle yeşil rengi ne giysilerinde ne de serpuşlarında kullanamazlardı. Padişah tebaası bile olsa bir gayrimüslim beyaz sarık sarmaya asla cesaret edemez, kendisine biçilen cezadan sadece Müslüman olarak kurtulabilirdi (Çetin, 2011: 108). Gayrimüslimlerin kıyafetleri

incelendiğinde gök mavisi, mora çalan koyu mavi, kül rengi siyah (gri), kırmızı ve sarı renklerin kullanıldığı tespit edilmektedir. Gayrimüslim erkeklerin hangi millete mensup olduklarının asıl göstergesi serpuşlarıdır. Siyah ve mavi genel olarak tüm gayrimüslimlerce kullanılsa da özellikle sarı ve kırmızı Yahudilerin, mavi serpuş ise Ortodoksların kullanımında olmuştur. Zaman zaman fermanlarda ve uygulamalarda değişiklikler olmuş; Rumlar mavi, Yahudiler sarı ve Ermeniler de beyaz, kırmızı, sarı ve mavi başlıklarından tanınmıştır (Bozkurt, 2014: 26-32).

Gayrimüslim kadınların feraceleri kül rengi karaca çuhadan olup, damgaları kumaş olmayacaktı. Ayrıca bal rengi Müslüman olmayanların kendisini ifade ediş biçimi olarak ortaya çıkmıştır (Yağcı, 2011: 153, 156). Renk sınırlamaları dışında kıyafetlere tür, kumaş, kalite ve model sınırlamaları da getirilmiştir. Zaman zaman fermanlarla değiştirilerek belirlenen bu düzenlemelerin bazıları şu şekildedir. Hiçbir gayrimüslim üstün kalitede hazır elbise giymeyecekti. Bellerine sardıkları kuşak otuz kırk akçeyi geçmeyecek, yarı yarıya ipek pamuk karışımından yapılacaktı. Başlarına sardıkları Denizli tülbendi kısa tutulacaktı. Gayrimüslim kadınlar ferace ve başmak giymeyecek, fahir veya Bursa kutnusundan elbise, gök mavisi çakşır, Müslüman kadınların elbisesi ve ince külahı yerine atlastan veya kutnudan elbise giyebileceklerdi. Müslüman olmayan halk ipek giymeyecek hatta ipek işleme dahi yaptıramayacaktı (Ercan, 1990: 119-122). Gayrimüslimler kürklerden kakum, vaşak, su samuru ve karsak kürkünü giyemezdi, yine hindkari şal da yasaklar arasındaydı. Aynı dönemlerde Hint ve Avrupa kumaşları da yasaklara dahil edilmiştir. Toplumsal statünün bir göstergesi olarak kıyafetlerde düşük statüdeki gayrimüslimler lüks kabul edilen kumaşlardan yapılan giysilere sahip olamıyorlardı (Yağcı, 2011: 154-161). Pek çok zaman Hristiyan ve Rum kadınlar Türk modasına uymaya çalışıyordu. Güzel olmak ve güzel giyinmek için gayret ediyor, kilise ve hamama giderken bütün servetlerini üzerlerine takıyorlardı (Ertürk, 2018: 106).

Kıyafette olduğu gibi ayakkabıda da belirli sınırlamalar getirilmiştir. Mestler siyah meşinden yapılacak, sahtiyan olmayacaktı. Ayaklarına iki kulaklı, üstü astarlı ayakkabı giyebilecek, çedik de kullanabileceklerdi. Kırmızı, menekşe ve siyah renk ayakkabı giyebilirlerdi (Özbilgen, 2003, s. 429, 430). Sarı meşin ve kırmızı sahtiyan çizme ve ayakkabıları sadece Müslümanlar giyerken; gayrimüslimler bazı dönemlerde siyah ve maviden başka renk ayakkabı giyememiştir (Tezcan, 1999: 62). 18. yüzyılda çıkarılan bir fermanla gayrimüslimlerin ayakkabılarına sırmadan işleme yaptırmaması, bunun yerine kılaptan ve ipek işleme yapılması emredilmiştir (Ertürk, 2018: 107).

Ayrışmayı öngören toplumsal düzenlemeler bazen birleştiren faktörler karşısında etkisiz kalabiliyordu. Kişilerin zenginliği, yani servet faktörü düzenlemelere karşın bir ayrıcalık gösterebiliyor; ülke ekonomisinde yer alan önemli tüccarlar ve doktorlar ayrıcalıklı ileri gelen

zimmiler bu düzenlemelere uymayarak istisnai durumlar oluşturabiliyorlardı (Bozkurt, 2014: 52). 18. yüzyıla gelindiğinde ise gayrimüslimlerin ekonomik güçlerinin artması toplumdaki rollerini değiştirirken, dengeleri etkilemiştir. Tüketim anlayışına yansıyan bu gelişmeler daha çok cesaretin artmasına neden olarak geleneksel sınırları aşındırmaya başlamıştır (Argıt, 2015: 254).

Osmanlı'da millet sistemine göre ayrılan toplulukların giyim kuşam, mesken ve davranışları üzerine yapılan düzenlemelerde temel anlayış bireylerin mensup oldukları din ve sınıf içerisindeki yerlerini bilmeleri üzerine kurulmuştur (Yağcı, 2011: 168). Cemaat çatışmalarının yoğun olduğu bir dönemde Osmanlı milliyetten öte, dinle şekillenen modernite öncesi imparatorluk yapısında farklılıkları başarıyla yönetmiştir. İmparatorluğun uzun ömürlülüğünün altındaki sebeplerden olan farklılıklara yaklaşım tarzı, Osmanlı'nın siyasi, sosyal ve ekonomik hayattaki başarılarına yansımıştır (Bozkurt, 2014: 57, 58).

Ancak Tanzimat'la gelen gayrimüslimlerle Müslümanların eşit statü taşıması ve hızla tatbik edilen Batılılaşma politikaları, modernitenin homojenleştirme yaklaşımına tabi tuttuğu kültür alanlarında da sosyo-kültürel yıkımlara neden olmuş, tek tipleşme ve aynılışma, imparatorluğun çeşitliliğinin ve kültürel zenginliğinin hızla kaybolup yok olmasına neden olmuştur. Oktay, geleneksel toplum içerisinde bölgeden bölgeye, farklı sosyal ve dini topluluklara göre değişen kılık kıyafet biçimlerinin moderniteyle birlikte basit ve işlevsel bir hale gelerek giyim uygarlığına dönüştüğünü ifade etmektedir (Aktaran: Turan, 2005: 258).

Sonuç

Yapılan her kültür çözümlemesi aynı zamanda bir siyasal eylem ve ideolojik bakış açısı çözümlemesi olmaktadır. Toplumun kaderi, siyasal ve kültürel yapının kesişme noktasında belirmektedir. Siyaset, yani yönetim biçimi, geçmişten günümüze toplumun yönetilmesi ve biçimlendirilmesinde çok önemli kararların arkasında yer almaktadır. (Alver, 2011: 189). Osmanlı toplumunda da siyaset mekanizması, kültürün korunmasında ve geleneğin terk edilmemesinde en önemli görevi üstlenmiş; toplumun yeniden olduğu gibi inşa edilmesinde gereken yaptırım ve güç unsurlarını bünyesinde bulundurmıştır. Osmanlı Devleti, var olan kültürün ve geleneğin devamlılığını sağlayabilmek, toplumsal yapıyı ve düzeni koruyabilmek için otoriter yapısını daima toplum üzerinde hissettirmiştir.

600 sene varlık gösteren Osmanlı hakimiyetinin yönetimdeki başarısı; çok geniş bir alana yayılan toprakları neticesinde, hükmü altına giren çok farklı etnik ve dini yapıdaki kültürel çeşitlilik gösteren milletleri, "Millet Sistemi" içerisinde, uyum içerisinde bir arada yaşatabilmesi olmuştur. Toprağa bağlı kölelik sistemini reddederek, ekip biçenin hakkını vermesi neticesinde, Osmanlıya bağlılıkları bir kat daha artan Müslüman ve gayrimüslim tebaa, Osmanlı'nın farklılıkları kapsayıcı ve asimilasyona uğratmayan idare anlayışıyla yüzyıllarca yan yana yaşamışlardır.

Osmanlı tebaasının kültürlerini yaşama imkanı buldukları en önemli alanlardan birisi olan giysiler, toplumun tahlilinde kesin bilgiler taşıyan ve oldukça ilgi uyandıran çok geniş bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Önemli bir kültürel birikimin sonucunda oluşan giyim kuşam biçimleri, geçmişten günümüze yansımalarını bulan önemli kültür delillerini içermektedir. Bu araştırmada da yola çıkıldığı üzere kılık kıyafet biçimleri kişinin sosyal statüsünü, mertebesini, mesleğini, dinini, kültürünü, ekonomisini vb. pek çok yönünü yansıtması münasebetiyle kültür çözümlemesinde oldukça önemli bir konuma gelmektedir.

Osmanlı Devleti farklılıkları göz ardı etmek ya da asimile etmek yerine, ayırt ediciliklerini artırarak onları görünür kılmış; Müslümanların üstünlüğünü muhafaza etmek koşuluyla, gayrimüslim tebaaya kendi cemaatleri içerisinde hürce yaşamalarına izin vermiştir. Onları görünür kılmada en önemli görevi üstlenen kılık kıyafet biçimleri ve renkleri olmuştur. Müslümanlığın ortaya çıkışından itibaren şer' en ve Osmanlı'nın hükme geçmesiyle birlikte hem şer' en hem de örf' en uygulana gelen bazı biçimsel kurallar olmuştur. Osmanlı toplumunda yüzyıllar boyu uygulanan bu kuralların birçok fonksiyonu bulunmaktadır. D'Ohsson'un anlatımına göre, israfi ve lüksü önleme, edep kurallarına uyma ve muhtelif sınıflarda bulunan vatandaşların aralarındaki farkları belirtme açısından; hiyerarşik düzeni sağlayan, toplumsal karışıklığın önüne geçen bir kontrol mekanizması olduğunu söylemektedir (Aktaran: Arğıt, 2015: 254). Toplumsal açıdan farklı sosyal konumlarda ve dini cemaatlerde yaşayan Osmanlı Devleti vatandaşı Müslim ve gayrimüslimlerin bu kural ve kaidelerle kendi öz benliklerini korudukları, kültürel çeşitliliğin devamının sağlandığı ve aidiyet duygularının pekiştiği söylenebilir.

O dönemin şartlarına uygun düşen bu yönetim anlayışı neticesinde kılık kıyafet uygulamalarına gelen bir takım yasaklama ve kısıtlamalar hem Müslüman hem de gayrimüslimlerin birbirlerine benzemeksizin yan yana uyum içinde yaşamalarının temini için gerçekleştirilmiştir. Ortaçağ Avrupa'sında mezhep çatışmalarının hat safhada olduğu dönemlerde Osmanlı yönetimi altına giren gayrimüslimler, kendi kültürlerini ve dinlerini kendi cemaatleri içerisinde özgürce yaşamışlardır. Asimilasyona uğratmayan bu anlayış biçimi ile gayrimüslim ve farklı etnik kökene sahip topluluklar, kendi öz kültürlerini koruma ve yaşatma imkanı bulmuşlardır.

Osmanlı'nın üç kıtaya yayıldığı dönemlerdeki kıyafetlere bakıldığında çok dinli, kültürlü ve etnik yapıdan ileri gelen muazzam çeşitlilik ve bu çeşitliliğin zenginliğinden ve gelenekselliğin estetiğinden oluşan kılık kıyafetler incelendiğinde karşılaşılan güzellik, görsel anlamda büyüleyici olmakta, kültürel anlamda da çözümlenmek üzere pek çok sembolü ve simgeyi barındırmaktadır. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde Tanzimat'la başlayan modernleşme anlayışı homojenleştirici bir tek tipleşmeyi dayatarak bu çeşitliliğin giderek sona ermesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Abalı, N. (2009). *Geleneksellik ve modernizm açısından kılık kıyafet*. İstanbul: İlke.
- Aktaş, C. (1989). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kılık kıyafet ve iktidar*. Cilt: I. İstanbul: Nehir.
- Alver, K. (2011). Siyasal eylem alanı olarak kültür. *Kültür Sosyolojisi*, (Ed.: Köksal Alver, Necmettin Doğan), Ankara: Hece.
- Apak, M. S. - Gündüz, F. O. - Eray, F. Ö. (1997). *Osmanlı dönemi kadın giyimleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Araz, Y. (2008). *Klasik dönem Osmanlı toplumunda Müslim-Gayrimüslim ilişkileri bağlamında lise tarih ders kitaplarında "öteki" sorunu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Argıt, B. İ. (2015). Osmanlı İstanbul'unda giyim kuşam. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. IV, (Ed.: Coşkun Yılmaz), 230-263, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür.
- Aydın, M. (2011). *Güncel kültürde temel kavramlar*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Bağlı, M. - Özensel, E. (2005). *Çokkültürlü vatandaşlık. Kanadalı Türklerin aidiyet çabaları ve değer yapıları*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Barbarosoğlu, F. K. (2009). *Modernleşme sürecinde moda ve zihniyet*. İstanbul: İz.
- Barbarosoğlu, F. (2014). *Şov ve mahrem*. İstanbul: Profil.
- Bozdağ, İ. (1990). *Osmanlı devlet ve toplum yapısı*. İstanbul: Boğaziçi.
- Bozkurt, Ö. F. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerin kıyafet düzenlemeleri (XI. XII. yüzyıllar)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çetin, F. (2011). *Batılı seyyahlara göre İstanbul'un gayrimüslim ahalisi (1553-1673)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Çiçek, H. (1998). *Farklı kültürlerin birlikte yaşama formülü*. İstanbul: Nesil.
- Ercan, Y. (1990). Osmanlı imparatorluğunda gayrimüslimlerin giyim, mesken ve davranış hukuku. *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, (1), 117-125.
- Ertürk, N. (2018). *Orta Asya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Türklerde giyim kuşam*. İstanbul: Hayalperest.
- Fayda, M. (2014). Zimmi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, 428-434. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.
- İpşirli, M. (2014). Kıyafet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, 510-512. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.
- Kaya, P. H. - Koca M. (2020). Osmanlıdan günümüze vakıf sisteminin gelişimi. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/2, 146-160.
- Kenanoğlu, M. M. (2014). Zimmet akdi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, 438-440. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.
- Kılavuz, A. S. (2014). Gıyar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, 59. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.

- Polat, E. G. (2011). Osmanlı'dan günümüze vatandaşlık anlayışı. *Ankara Barosu Dergisi*, 2011/3, 127-157.
- Sofuoğlu, E. - Akvarup, İ. N. (2012). Osmanlı Devleti'nde millet sistemi ve Süryaniler. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7/1, 71-87.
- Özbilgen, E. (2003). *Bütün yönleriyle Osmanlı. Adab-ı Osmaniyye*. İstanbul: İz.
- Özensel, E. (2008). Osmanlı zimmi hukuku ve çokkültürlülük. *Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi*, (20), 65-70.
- Özensel, E. (2013). Doğu toplumlarında ve Türkiye'de birlikte yaşama arayışı: Çokkültürlülük Mü? Yoksa yeni bir model Mi?" *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8/3, 1-17.
- Özensel, E. (2014). Homojenleştirme ve ötekileştirme sürecinden ötekini kabul etmeye: Türkiye'de farklılıklar ve birlikte yaşama sorunu. *Sosyoloji Divanı, Asırlık Sosyoloji Özel Sayı*, 2/4, 149-166.
- Özer, İ. (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yaşam ve moda*. İstanbul: Truva.
- Peltre, C. (2015). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadınlar. Bir kartpostal koleksiyonu (1880-1930)*. (Çev.: Gülüş Arsoy), İstanbul: Yapı Kredi.
- Sevin, N. (1990). *On üç asırlık Türk kıyafet tarihine bir bakış*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Taşcıoğlu, M. (1958). *Türk Osmanlı cemiyetinde kadının sosyal durumu ve kadın kıyafetleri*. Ankara: Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu.
- Tezcan, H. (1998-1999) 16.-17. yüzyıl Osmanlı sarayında kadın modası. *Portakal Sanat, Kültür, Antika Dergisi, Moda ve Sanat*, (12), 56-69.
- Turan, S. N. (2005). 16. yüzyıldan 19. yüzyıl sonuna dek Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin kılık kıyafetlerine dair düzenlemeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60/4, 239-267.
- Yağcı, Z. G. (2011). Toplumsal bir gösterge olarak Osmanlı Devleti'nde kıyafet ve kıyafet politikaları. *Beden Sosyolojisi*, (Ed.: Kadir Canatan), İstanbul: Açılım Kitap.
- Yavuz, Y. Ş. (2014). Zünnar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, 572-574. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.

Elektronik Kaynaklar

- Gould, R. R. (2021). Prison poetry and political dissent: Christians, Jews and dissident poets under Muslim rule, <https://historyofyesterday.com/why-muslim-poets-identified-as-christian-8462da56ce5a> (Erişim: 03.05.2021)

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmektedir. / The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.